

Judyta Dworas-Kulik

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-1990-5497

dworaskulik@gmail.com

Karalność zawarcia nieważnego małżeństwa w Polsce w latach 1918–1932

ABSTRAKT

Celem artykułu jest historyczno-prawna oraz prawno-porównawcza analiza prawnokarnych aspektów wyłudzenia nieważnego małżeństwa w aspekcie teoretycznym. Nieważność małżeństwa w okresie międzywojennym funkcjonowała zarówno w prawie cywilnym, jak i w prawie karnym. Zadaniem ówczesnego prawa karnego było egzekwowanie zasad wynikających z prawa cywilnego, stąd prawodawca przewidział sankcję karną wobec sprawcy naruszającego dobra prawnie chronione. Ochrona trwałości związku małżeńskiego pozostawała w interesie nie tylko jednostki, lecz także państwa. Małżeństwo stawało się początkiem podstawowej komórki społecznej, jaką była rodzina, w oparciu o którą budowano społeczeństwo i państwo. Rodzina odpowiadała za spójność i moralność publiczną, dlatego naruszenie trwałości i nierozzerwalności związku małżeńskiego utożsamiano z zamachem na zasady współżycia społecznego prowadzącym do osłabienia państwowości. Uwzględniając powyższe, w niniejszym artykule zostały omówione przesłanki prawa małżeńskiego warunkujące wzruszalność małżeństwa oraz sankcje karne wobec sprawców odpowiadających za zawarcie ustawowo nieważnego małżeństwa. Wybór tematu uzasadnia brak opracowania w literaturze przedmiotu niniejszego zagadnienia.

Słowa kluczowe: zawarcie nieważnego małżeństwa; prawo cywilne; prawo karne; małżeństwo; nieważność małżeństwa; okres międzywojenny

WPROWADZENIE

Początki niepodległej Polski wiązały się z mozaiką prawną występującą zarówno na płaszczyźnie prawa cywilnego¹, jak i prawa karnego. W poszczególnych dzielnicach obowiązywały różne przepisy prawne, będące spuścizną po dawnym ustawodawstwie zaborczym. Odziedziczone po zaborcach przepisy traktowano nie jako prawa obce, lecz jako dzielnicowe prawa polskie². Rzeczpospolita, przyjmując ustawodawstwa obce i traktując je jako własne,

¹ Okres dwudziestolecia międzywojennego charakteryzował się brakiem jednolitych przepisów cywilnych regulujących instytucję małżeństwa. System prawa małżeńskiego tworzyło pięć obszarów prawnych. W zależności od deklarowanego wyznania lub miejsca zamieszkania ustawodawca narzucał mieszkańcom określonego obszaru konkretne przepisy dotyczące przeszkód małżeńskich, zawarcia i zaskarżalności małżeństwa oraz jego rozwiązania. Zob. A. Stawecka-Firlej, *Małżeńskie prawo osobowe ustawodawstw porozbiorowych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2013, nr 2, s. 75–94; J. Dworas-Kulik, K. Moriak-Protopopowa, *Projekt Lutostańskiego a bolszewickie regulacje prawa małżeńskiego okresu międzywojennego*, „Kościół i Prawo” 2020, nr 1, s. 193–195; J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje dotyczące bigamii w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 2019, s. 20–49; K. Przybyłowski, *Znaczenie prawa obowiązującego w miejscu zawarcia małżeństwa przy ocenie materialnych wymogów jego ważności*, „Czasopismo Sędziowskie” 1932, nr 3–4, s. 1–31; M. Allerhand, *Prawo małżeńskie obowiązujące na Spiszu i Orawie*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1926, nr 10–12, s. 1–39; J. Gwiazdomorski, *Osobowe prawo małżeńskie obowiązujące w b. dzielnicy austriackiej*, Poznań 1932; H. Konic, *Prawo małżeńskie obowiązujące w b. Królestwie Kongresowym*, Warszawa 1924.

² Orzeczenie Najwyższego Trybunału Administracyjnego z dnia 23 listopada 1925 r., Rej. 1547/23, [w:] *Jurisprudencja Najwyższego Trybunału Administracyjnego. Przewłaszczenie majątków instrukcyjnych*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1926, nr 26, s. 360–362. Por. wyrok Izby Karnej SN z dnia 25 lutego 1922 r., 204/21, OSP 1922, nr 356 oraz wyrok Izby Karnej SN z dnia 17 stycznia 1923 r., 358/22, OSP II 1923, nr 360, [w:] *Kodeks karny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej z uwzględnieniem najnowszego ustawodawstwa i orzecznictwa Sądu Najwyższego*, red. R.A. Leżański, J. Kałużniacki, Warszawa–Poznań 1925, s. 5. Polski ustawodawca poczynił tylko niewielkie, konieczne zmiany i uzupełnienia. Jednocześnie utraciły moc przepisy sprzeczne z polską racją stanu (zob. dekret w przedmiocie niektórych zmian w Kodeksie Karnym

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

jednocześnie nie dysponowała uregulowaniami dotyczącymi kolizji przestępstw między zbiegającymi się ustawami i przepisami, które próbowała zastąpić wewnętrznym ustawodawstwem państw zaborczych oraz jurysdykcją Sądu Najwyższego³. Sąd Najwyższy, pomimo istnienia osobnych izb dzielnicowych, dążąc do jednolitej wykładni prawa karnego na terytorium Rzeczypospolitej, każdorazowo przy rozpatrywaniu spraw orzekał w oparciu o zasady części ogólnej Kodeksu rosyjskiego z 1903 r.⁴ Dzięki temu, pomimo zróżnicowanego poziomu i genezy kształtowania pozaborczych kodeksów prawa karnego, przez około 14 lat w wystarczającym stopniu spełniały swoją funkcję zwalczania przestępczości na terytorium niepodległej Polski. System prawa karnego tworzyły trzy różne obszary ustawodawcze. Zakres obowiązywania poszczególnych ustaw karnych dzielił ziemie polskie na wpływy prawa karnego rosyjskiego, austriackiego oraz pruskiego⁵.

Każdy z reżimów prawnych obowiązujących w Rzeczypospolitej udzielał ochrony małżeństwu i rodzinie, zabezpieczając za pomocą sankcji karnej przestrzeganie zasad wynikających z prawa cywilnego, które dotyczyły tej materii. Egzekwowanie regulacji z zakresu prawa rodzinnego poprzez ustawodawstwo karne odpowiadało ówczesnym tendencjom społecznym, wynikającym z traktowania rodziny jako podstawowej komórki społecznej. Uważa-

i Ustawie Postępowania Karnego, Dz.Pr. 1918, nr 20, poz. 57). Zob. także: J. Makarewicz, *Projekt rządowy o zakresie działania kodeksów karnych obowiązujących w Polsce*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1919, nr 44, s. 40–61; S. Czajkowski, *Moc obowiązywania przepisów karnych przedkodeksowych*, „Głos Sądownictwa” 1936, nr 6, s. 478–481; E.S. Rappaport, *Nowela karna z dn. 9 grudnia 1918, jej braki i skutki*, „Kwartalnik Prawa Cywilnego i Karnego” 1918, nr 1–4, s. 521–536.

³ Domagano się uchwalenia prawa karnego międzydzielnicowego, które miało opierać się na jednolitej zasadzie, zgodnie z którą zastosowanie miała ustawa karna właściwa dla miejsca zatrzymania sprawcy przestępstwa. W przypadku ujawnienia zbiegu przestępstw po ponownym osądzeniu jednej ze spraw należało zastosować przepisy karne dzielnicowe, w której zapadł prawomocny wyrok lub przestępca odbywał już karę. Spory o właściwość pomiędzy sądami różnych dzielnic miał rozstrzygać Sąd Najwyższy. Zob. E.S. Rappaport, *Prawo karne międzydzielnicowe*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1922, nr 2, s. 244–245. Por. J. Dworas-Kulik, *Przyczyny i skutki legalnej bigamii w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] *Pogranicza w historii prawa i myśli polityczno-prawnej*, red. D. Szpoper, P. Dąbrowski, Gdańsk–Olsztyn 2017, s. 109–110; eadem, *Prawne regulacje...*, s. 61–68; X. Fieriech, *Kilka uwag w sprawie obecnych zadań ustawodawstwa polskiego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, nr 5, s. 142–143; I. Homola-Skąpska, *Wspomnienia Fryderyka Zolla (1865–1948)*, Kraków 2000, s. 314–315.

⁴ *Kodeks karny z 1903 r. (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 1 maja 1921*, Warszawa 1922, dalej: k.k.r. Por. J. Jamontt, *Podstawowe zasady prawa karnego obowiązujące w b. zaborze rosyjskim*, t. 1: *Część ogólna*, Warszawa 1929. Zob. także: A. Mogilnicki, E.S. Rappaport, *Tezy z orzeczeń Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej od 1 września 1917 r. do 17 marca 1921 r., stanowiących wykładnię ustaw karnych tymczasowo obowiązujących na ziemiach b. zaboru rosyjskiego*, t. 1, Warszawa 1921.

⁵ *Ustawa karna z dnia 27 maja 1852 r. I. 117 dpp.: z uwzględnieniem wszelkich zmieniających ją ustaw austriackich i polskich wraz z najważniejszymi ustawami dodatkowymi*, red. J.W. Willaume, popr. i uzup. M. Budyński, Lwów 1929; *Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r., z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po roku 1918 wraz z ustawą wprowadzającą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego (Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 r.)*, [w:] *Ustawy byłej Dzielnicy Pruskiej*, t. 1, Poznań 1920. Zob. także: S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, t. 3: *Okres międzywojenny*, Kraków 2001, s. 332–334; W. Witkowski, *Prawo karne na ziemiach polskich w dobie zaborów i w pierwszych latach II RP (1795–1932)*, [w:] *System Prawa Karnego*, t. 2: *Źródła prawa karnego*, red. T. Bojarski, Warszawa 2011, s. 114; J. Koredczuk, *Zaborcze kodyfikacje prawa karnego materialnego w Polsce w okresie przejściowym w latach 1918–1932*, [w:] *Okresy przejściowe – ustroj i prawo*, red. J. Przygodzki, Wrocław 2019, s. 151–162. Por. A. Mogilnicki, *Prawo karne w pierwszym dziesięcioleciu odrodzonego Państwa Polskiego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1928, nr 46, s. 723–728; E.S. Rappaport, *Zagadnienie kodyfikacji prawa karnego w Polsce*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1920, nr 45, s. 31–45; A. Lityński, *Wydział Karny Komisji Kodyfikacyjnej II Rzeczypospolitej. Dzieje prac nad częścią ogólną kodeksu karnego*, Katowice 1991.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

no bowiem, że ochrona trwałości związku małżeńskiego, stanowiącego początek samodzielnej struktury społecznej, jaką była rodzina, pozostawało w interesie nie tylko jednostki, lecz także państwa. Rodzinę uznawano za ostoję porządku publicznego, zatem wszystkie przestępstwa skierowane przeciwko niej traktowano jako publiczno-społeczne⁶.

W dziewiętnastowiecznym prawie karnym wyłudzenie nieważnego małżeństwa było przemilczane lub bagatelizowane⁷. Jednak ówczesne ustawodawstwo karne stanowiło podstawę do tworzenia projektów kodyfikacji prawa karnego kształtujących się XX w., w których spowodowaniu nieważności małżeństwa przyznawano równy stopień karygodności, co dwużeństwu⁸. Niniejszy artykuł stanowi kontynuację badań nad penalizacją spowodowania nieważności małżeństwa w okresie II Rzeczypospolitej. Zagadnienie dotyczące kodyfikacji i ujednolicenia przepisów prawa karnego w tej materii omówiono w odrębnym artykule, do którego autorka się odwołuje. Rozważania nad praktyką stosowania prawa wobec sprawców dopuszczających się wyłudzenia nieważnego małżeństwa zostaną ujęte w osobnej publikacji.

PRAWNOKARNE ASPEKTY WYŁUDZENIA NIEWAŻNEGO MAŁŻEŃSTWA NA OBSZARZE BYŁEGO ZABORU PRUSKIEGO

W Kodeksie karnym Rzeszy Niemieckiej z 1871 r. obowiązującym na obszarze byłego zaboru pruskiego zachowania prowadzące do nieważności małżeństwa traktowano jako przestępstwo przeciw stanowi cywilnemu⁹. Odzwierciedleniem tej myśli było usystematyzowanie czynu zabronionego penalizowanego w rozdziale XII zatytułowanym „Zbrodnie i występki ze względu na stan cywilny”. Zgodnie z § 170 k.k.n. karze pozbawienia wolności w wymiarze nie krótszym niż 3 miesiące podlegał współmałżonek mający świadomość istnienia przesłanek skutkujących możliwością wzruszenia ważności małżeństwa, który umyślnie je zatajał,

⁶ Zob. W.M. Borowski, *Zasady prawa karnego. Część specjalna. Przestępstwa przeciwko religii, państwu, władzy państwowej i porządkowi publiczno-społecznemu*, t. 2, Warszawa 1923, s. 402–404; A. Tobis, *Główne przestępstwa przeciwko rodzinie*, Poznań 1980, s. 33–34. J. Jaglarz, *Problem kodyfikacji prawa małżeńskiego w Polsce*, Poznań 1934, s. 5–8; J. Przeworski, *O przyszłym prawie małżeńskim w Polsce*, „Palestra” 1926, nr 12, s. 532.

⁷ W kodyfikacjach karnych XX w. został zastrzyżony wymiar sankcji karnej za dopuszczenie się tego przestępstwa. Rozszerzono również katalog osób, wobec których było możliwe zastosowanie sankcji karnej. Dla przykładu polski ustawodawca w Kodeksie karnym z 1932 r. w art. 198 przewidział penalizację zachowania polegającego na spowodowaniu zawarcia nieważnego małżeństwa własnego lub cudzego w związku z istnieniem przeszkody małżeńskiej o charakterze zrywającym, prowadzącym do unieważnienia małżeństwa, za które groziła kara więzienia do 3 lat. Doprowadzenie do unieważnienia małżeństwa zostało omówione w rozdziale XXX zatytułowanym „Przestępstwa przeciw małżeństwu”. Więcej na ten temat: J. Dworas-Kulik, *Spowodowanie nieważności małżeństwa w polskim ustawodawstwie karnym okresu międzywojennego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2020, nr 49, s. 27–37.

⁸ Karygodność wiązano zarówno z koniecznością faktycznego rozwiązania małżeństwa, jak i z wnioskiem pokrzywdzonego małżonka o ukaranie sprawcy. Podstawę przestępnego zachowania stanowiło zatajenie przeszkody małżeńskiej, wprowadzenie w błąd mogące uzasadnić unieważnienie małżeństwa lub przymus. Warunkiem rozwiązania małżeństwa był wniosek pokrzywdzonego. Zob. *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego*, t. 3, z. 2, Warszawa 1926, s. 126; J. Dworas-Kulik, *Spowodowanie nieważności...*, s. 28–29. Por. K. Czałczyński, *Wyłudzenie nieważnego małżeństwa*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1932, nr 42, s. 623–625.

⁹ *Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej...*, § 170; *Kodeks karny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich...*, s. 90, dalej: k.k.n.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

wyłudzając nieważne małżeństwo¹⁰. Karalność obejmowała podstępne nakłonienie drugiej strony do wejścia w związek małżeński, które wskutek zwodzenia zostało zawarte, lub podstępne zatajenie przed przyszłym małżonkiem ustawowej przeszkody małżeńskiej, właściwej dla ustawodawstwa cywilnego obowiązującego na tym terytorium. Przez przeszkodę małżeńską należało rozumieć brak wymogu istotnego dla prawidłowego i ważnego zawarcia związku małżeńskiego (zob. § 1303–1329 niemieckiego Kodeksu cywilnego)¹¹. Przeszkody zawarcia małżeństwa dzielono na zrywające oraz tamujące. Pierwsze czyniły zawarte małżeństwo nieważnym. Dzielono je na przeszkody prawa publicznego, na podstawie których dochodzono nieważności małżeństwa z urzędu, oraz na przeszkody prawa prywatnego, badane na wniosek osób ponoszących konsekwencje prawne z wadliwie zawartego małżeństwa¹². Przeszkody małżeńskie ściśle wiązały się z przyczynami zaskarżalności małżeństwa. O kwalifikacji danego przypadku jako małżeństwa ważnego lub nieważnego decydował stan faktyczny i prawny istniejący w chwili zawierania małżeństwa. Późniejsze usunięcie przeszkody poprzez dyspensę lub zmianę stanu faktycznego z reguły nie przywracało ważności małżeństwa. Konieczna była konwalidacja, jednak ta była niemożliwa, jeśli małżeństwo od początku było dotknięte przeszkodą zrywającą. Tym samym w zależności od charakteru istniejącej przeszkody małżeństwo podlegało unieważnieniu bezwzględnemu lub względnemu. W tym drugim przypadku małżeństwo pozostawało ważne aż do momentu jego unieważnienia na skutek decyzji odpowiedniego dla danej formy i wyznania sądu¹³.

Warunkiem karalności występku z § 170 k.k.n. było unieważnienie małżeństwa zawartego mimo istnienia okoliczności powodującej jego nieważność. Przesłanka, w oparciu o którą nastąpiło rozwiązanie małżeństwa, jednocześnie określała charakter czynu (działanie lub zaniechanie) stanowiącego podstawę do wymierzenia sankcji karnej w oparciu o przepis § 170 k.k.n. Dopóki małżeństwo nie zostało unieważnione na mocy wyroku sądu cywilnego, pozostawało ważnym i wiążącym obie strony tego stosunku prawnego, a współmałżonek winny wyłudzenia obarczonego nieważnością małżeństwa nie ponosił odpowiedzialności karnej¹⁴. Ściganie przestępstwa z § 170 k.k.n. następowało tylko na wniosek pokrzywdzonego małżonka. Bez formalnej zgody uprawnionego do złożenia wniosku, czyli współmałżonka nieponoszącego winy za unieważnienie małżeństwa, wszczęcie postępowania karnego i pociągnięcie sprawcy do odpowiedzialności karnej było niemożliwe. Uwzględniono tutaj wolę niewinnego małżonka do nienagłaśniania rozwiązania jego wadliwie zawartego małżeństwa. Istotę czynu przestępnego stanowiło unieważnienie małżeństwa będącego następstwem dzia-

¹⁰ W. Makowski, *Prawo karne. O przestępstwach w szczególności. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego, obowiązującego w Polsce*, Kraków 1924, s. 359–360. Por. K. Czałczyński, *op. cit.*, s. 624.

¹¹ Więcej na ten temat: A. Stawecka-Firlej, *op. cit.*, s. 87–88; A. Piegzik, *Przeszkody małżeńskie w ustawodawstwie dzielnicowym II RP*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016, nr 1, s. 42–44; J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 32–37; R. Longchamp de Bériet, *Zawarcie i rozwiązanie małżeństwa według prawa cywilnego, obowiązującego w Polsce*, Lublin 1928, s. 43–45.

¹² J. Gwiazdomorski, *Osobowe prawo...*, s. 35–36.

¹³ M. Allerhand, *Prawo małżeńskie...*, s. 16; J. Gwiazdomorski, *Osobowe prawo...*, s. 37–42; J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 37–42.

¹⁴ Małżeństwo uznawano za nieistniejące, jeśli przy jego zawieraniu nie zachowano odpowiedniej formy i nie wciągnięto go do rejestru ślubów. W tym przypadku nie było konieczne przeprowadzenie postępowania sądowego. Jeśli jednak pomimo nieważności nastąpiła zmiana w aktach stanu cywilnego, wymagano unieważnienia małżeństwa na mocy wyroku sądowego. Zob. A. Stawecka-Firlej, *op. cit.*, s. 82. Por. J. Dworas-Kulik, *Spowodowanie nieważności...*, s. 33–34.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

łania lub zaniechania. Dokonanie następowało w momencie unieważnienia małżeństwa, które stanowiło przesłankę procesową warunkującą ściganie. Ważniejsze dla ustawodawcy było utrzymanie wadliwie zawartego związku małżeńskiego niż karanie za wyłudzenie nieważnego małżeństwa. Penalizowane zachowanie z § 170 k.k.n. stanowiło przestępstwo o skutkach trwałych, ponieważ dopóki małżeństwo nie zostało unieważnione, wywoływało skutki w świetle prawa cywilnego¹⁵.

PENALIZACJA ZAWARCIA NIEWAŻNEGO MAŁŻEŃSTWA NA OBSZARZE BYŁEGO ZABORU AUSTRIACKIEGO

W województwach południowych karalność zawarcia ustawowo nieważnego małżeństwa była usystematyzowana w rozdziale III austriackiej ustawy karnej zatytułowanym „O występkach i przekroczeniach przeciw obyczajności publicznej”¹⁶. Ustawodawca w § 507 a.u.k. penalizował zachowanie polegające na umyślnym zatajeniu przeszkody małżeńskiej, a następnie zawarciu związku małżeńskiego bez uprzedniego uzyskania dyspensy czyniącej małżeństwo ważnym w świetle obowiązującego nupturientów prawa małżeńskiego. Sankcji karnej podlegało również działanie polegające na obejściu niekorzystnych przepisów prawa małżeńskiego uniemożliwiających zaślubiny w związku z zawarciem małżeństwa poza obszarem obowiązywania Kodeksu. Uwzględniając powyższe, odpowiedzialność karną za zawarcie nieważnego małżeństwa mógł ponieść jeden współmałżonek lub oboje małżonkowie, jeśli każdy z nich pomimo istnienia przesłanek skutkujących nieważnością zawieranego małżeństwa decydował się na zaślubiny. W przypadku gdy oboje nupturienti mieli świadomość nieważności zawartego małżeństwa, ich karygodne zachowanie miało na celu wyłudzenie aprobaty społecznej dla pozamałżeńskiego życia płciowego, co pośrednio przyczyniało się do upadku instytucji rodziny opartej na małżeństwie¹⁷. Na mocy § 508 a.u.k. karano nadużycie władzy rodzicielskiej wynikające ze zmuszania dzieci przez rodziców do zawarcia małżeństwa ustawowo nieważnego¹⁸. Czyn podlegał karze jedynie wtedy, gdy małżeństwo zostało zawarte. Sprawcy przestępstwa z § 507–508 a.u.k. podlegali karze ścisłego aresztu od 3 do 6 miesięcy, przy czym małżonka uwodziciela należało ukarać surowiej. Wymiar kary dodatkowo zaostrzano, jeśli jeden ze współmałżonków bez swojej winy został skłoniony do zawarcia nieważnego małżeństwa, a zatem nie miał wiedzy o zatajeniu istniejącej przeszkody małżeńskiej.

Na terenie byłego zaboru austriackiego obowiązywały dwa systemy osobowego prawa małżeńskiego, co wiązało się z odmiennym katalogiem przeszkód małżeńskich (zob. § 48–75, 119, 124–131 austriackiego Kodeksu cywilnego, § 6, 8, 11–13, 28–37, 39–40,

¹⁵ Por. J. Dworas-Kulik, *Spowodowanie nieważności...*, s. 33–35. Ustawodawca nie przewidział karalności usiłowania ani przygotowania zmierzającego do popełnienia przestępstwa z § 170 k.k.n. Warto również dodać, że przestępstwo z § 170 k.k.n. pozostawało w zbiegu wieloczynowym z § 171 k.k.n., czyli dwużeństwem.

¹⁶ *Ustawa karna...*, s. 169–170, dalej: a.u.k.

¹⁷ Por. J. Dworas-Kulik, *Spowodowanie nieważności...*, s. 28.

¹⁸ Mowa tutaj o umyślnym zastosowaniu przymusu fizycznego lub psychicznego (moralnego), który miał miejsce jeszcze przed ceremonią zaślubin. Charakter takiego oddziaływania musiał przekraczać granice normalnej władzy rodzicielskiej lub opiekuńczej, a zatem wywoływać cierpienie fizyczne lub psychiczne prowadzące do tego, że nupturient w obawie o dalsze dotkliwe konsekwencje wyrażał zgodę na małżeństwo. Tym samym namowy, udzielanie rad, obietnice lub zapewnienia, chociażby kłamliwe, nie stanowiły podstawy pociągnięcia do odpowiedzialności z § 508 a.u.k.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

53–55 węgierskiego prawa małżeńskiego)¹⁹. W przypadku formy wyznaniowej małżeństwa istnienie tych przeszkód określało prawo kanoniczne, ponieważ w prawie austriackim zasady prawa kanonicznego obowiązywały jako przepisy prawa cywilnego²⁰. Forma cywilna małżeństwa, poza Spiszem i Orawą, była możliwa tylko w przypadku niedopuszczalności zawarcia małżeństwa wyznaniowego, o ile austriacki Kodeks cywilny nie znał przeszkody małżeńskiej, w oparciu o którą zawarcie małżeństwa na podstawie przepisów prawa kanonicznego było niemożliwe. Spory dotyczące rozwiązania małżeństwa rozstrzygały sądy powszechne²¹. Jednak dla wymierzenia kary w związku popełnieniem przestępstwa z § 507–508 a.u.k. nie miało znaczenia uprzednie unieważnienia małżeństwa. Tym samym sąd karny na drodze procesowej badał materialne przesłanki ważności małżeństwa. Czyniąc zadość wszechstronnemu wyjaśnieniu sprawy, mógł ujawnić okoliczności, do których nie miał dostępu sędzia cywilny. Powyższe niosło ryzyko dojścia do odmiennych ustaleń faktycznych i dowodowych dotyczących danej sprawy przez oba sądy, skutkiem czego mogły zapaść dwa niezgodne ze sobą prawomocne wyroki²².

Ściganie przestępczego zachowania z § 507–508 a.u.k. następowało z urzędu. Interes społeczny w ochronie rodziny jako ostoji porządku publicznego był dla ustawodawcy ważniej-

¹⁹ Zob. rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 września 1922 r. w przedmiocie organizacji sądownictwa na Spiszu i Orawie i rozciągnięcia na ten obszar mocy obowiązującej niektórych ustaw i rozporządzeń (Dz.U. 1922, nr 90, poz. 833). Na Spiszu i Orawie do 1922 r. obowiązywało węgierskie prawo małżeńskie przewidujące formę cywilną zawarcia małżeństwa. Na mocy niniejszego rozporządzenia wprowadzono prawo austriackie dopuszczające religijną formę małżeństwa, co w konsekwencji doprowadziło do fakultatywnych ślubów cywilnych. W zależności od wyboru formy zawarcia małżeństwa nowożeńców obowiązywały odmienne regulacje dotyczące prawa małżeńskiego, a zatem również odmienny katalog przeszkód małżeńskich. Warto zaznaczyć, że na mocy § 5 pkt 1 rozporządzenia małżeństwa dotąd uznane za nieważne stawały się ważne od początku ich istnienia, o ile małżonkowie w dniu wejścia w życie rozporządzenia pozostawali we wspólności małżeńskiej, a ich małżeństwo spełniało warunki odpowiadające przepisom Kodeksu cywilnego, na podstawie którego oceniano stosunki osobiste między małżonkami. Poza Spiszem i Orawą obowiązywało austriackie prawo małżeńskie przewidujące śluby cywilne z konieczności. Więcej na ten temat: M. Allerhand, *Prawo małżeńskie...*, s. 1–12; J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 21–23; J. Przeworski, *op. cit.*, s. 533; J. Gwiazdomorski, *Osobowe prawo...*, s. 4–5; A. Stawecka-Firlej, *op. cit.*, s. 86; A. Piegzik, *op. cit.*, s. 36–42; R. Longchamp de Bérier, *op. cit.*, s. 32–33.

²⁰ Kan. 1082–1094 Kodeksu Prawa Kanonicznego w tłumaczeniu S. Biskupskiego (zob. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła Rzymskokatolickiego*, Warszawa 1956, s. 271–317). Warto zwrócić uwagę na przepisy Kan. 1133–1137 dotyczące unieważnienia zwyczajnego małżeństwa oraz przepisy Kan. 1138–1140 odnoszące się do uzdrowienia w związku. Por. orzeczenie SN z dnia 20 stycznia 1925 r., *Rw. 1939/24*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1925, nr 50, poz. 310; orzeczenie SN z dnia 12 stycznia 1927 r., *Rw. 24/27*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1927, nr 52, poz. 99; orzeczenie SN z dnia 21 lutego 1928 r., *Rw. 2436/27*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1928, nr 53, poz. 210; orzeczenie SN z dnia 23 września 1931 r., III 1 RW 1485/31, „Przegląd Prawa i Administracji” 1932, nr 57, poz. 3. Więcej na ten temat: S. Biskupski, *op. cit.*, s. 437–466; T. Gromnicki, *Nowy Kodeks Prawa Kanonicznego o małżeństwie w zestawieniu z prawem dotychczasowym*, „Polonia Sacra” 1918, nr 2, s. 1–95; J. Fijałek, *Tekst kanonów o małżeństwie w nowym kodeksie prawa kanonicznego w przekładzie polskim*, „Polonia Sacra” 1918, nr 2, s. 96–145; J. Gwiazdomorski, *Osobowe prawo...*, s. 36–39.

²¹ W przypadku względnej nieważności małżeństwa uprawnionym do zaskarżenia małżeństwa był małżonek, który nie zataił lub nie zmyślił zgody swojego prawnego opiekuna na zawarcie związku małżeńskiego albo małżonek, który po powzięciu wiedzy o istniejącej przeszkodzie małżeńskiej nie potwierdził dotkniętego wadą małżeństwa i nie zrzekł się prawa do jego unieważnienia oraz przestał pozostawać we wspólności małżeńskiej. Ponadto uprawnienie do zaskarżenia małżeństwa przysługiwało osobie sprawującej władzę ojcowską lub opiekunczą nad jednym z nupturientów, jeśli doszło do zawarcia małżeństwa bez zgody tej osoby. Por. J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 40–42.

²² Por. Z. Papierkowski, *Sąd karny a kwestia nieważności małżeństwa*, „Czasopismo Sędziowskie” 1936, nr 3, s. 148–155; S. Glaser, *Prejudycjalność wyroków karnych*, „Polski Proces Cywilny” 1934, nr 12, s. 353–368; J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 242–247. Podobne rozwiązanie przyjęto w rosyjskim Kodeksie karnym z 1903 r.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

szy niż prywatny interes jednego lub obojga małżonków w nieujawnianiu czynu zabronionego, z którym wiązała się sankcja karna, a w jej konsekwencji np. ograniczenie możliwości zarobkowania na utrzymanie rodziny.

SPOWODOWANIE NIEWAŻNOŚCI MAŁŻEŃSTWA W USTAWODAWSTWIE KARNYM BYŁEGO ZABORU ROSYJSKIEGO

Na obszarze centralnych i wschodnich ziem niepodległej Polski obowiązywał dostosowany do ówczesnej rzeczywistości rosyjski Kodeks z 1903 r., zwany Kodeksem Tagancewa. Przesłpstwa polegające na spowodowaniu nieważności małżeństwa zostały usystematyzowane w części dziewiętnastej zatytułowanej „O przestępstwach przeciw prawom familijnym”²³. Ustawodawca wziął pod uwagę znaczenie społeczne instytucji małżeństwa i rodziny, dlatego do czynów zabronionych zmierzających do pogwałcenia prawa familijnego ochraniającego instytucje rodziny zaliczył karygodne zachowania polegające na spowodowaniu nieważności małżeństwa przez zmuszenie do małżeństwa za pomocą gwałtu lub groźby (art. 408 k.k.r.), zawarcie małżeństwa z osobą psychicznie chorą, upośledzoną umysłowo lub nieprzytomną (art. 409 k.k.r.) oraz zawarcie małżeństwa za pomocą oszukania (art. 410 k.k.r.).

Zgodnie z art. 408 k.k.r. współmałżonek, który miał świadomość, że zawarcie małżeństwa następowało wskutek zmuszenia drugiego małżonka do ślubu poprzez obiektywnie stwierdzony przymus fizyczny²⁴ pozostający w związku przyczynowym z faktem zawarcia małżeństwa albo wskutek realnej groźby uzasadniającej obiektywną i subiektywną obawę o życie bądź zdrowie tego małżonka lub członka jego rodziny w związku z ciężkim uszkodzeniem ciała, podlegał karze ciężkiego więzienia od 4 do 8 lat lub karze więzienia w wymiarze od roku do lat 6. Tej samej karze podlegały inne osoby, które współuczestniczyły w przestępstwie lub samodzielnie wywierały opisany wyżej bezprawny przymus wobec jednego lub obojga małżonków. Ustawodawca pozostawił wybór sankcji karnej w zależności od okoliczności zaistniałych w danej sprawie.

Sprawcą przestępstwa z art. 408 k.k.r. mógł być zarówno małżonek zmuszający do małżeństwa drugiego współmałżonka w sposób wyżej opisany, jak i członkowie rodziny nupturientów, osoby duchowne udzielające ślubu albo prowadzące księgi parafialne zgodnie z wiążącym strony prawem małżeńskim, urzędnicy świeccy sporządzający akt małżeństwa lub udzielający ślubu bezwyznaniowcom, świadkowie bądź inne osoby postronne. Odpowiedzialność karna za udział lub współudział w przestępstwie wiązała się z umyślnym działaniem obejmującym zamiar bezpośredni wzięcia udziału w stosowaniu bezprawnego przymusu, ale także z samą wiedzą o tym procederze i poparciem tego działania poprzez uczestnicze-

²³ Art. 408–410 k.k.r.

²⁴ Przymus fizyczny (gwałt na osobie) związany był z użyciem siły i naruszeniem nietykalności cielesnej, który wyłączał możliwość oporu fizycznego pokrzywdzonego. Nie musiał jednak powodować uszkodzenia cielesnego osoby zmuszanej do zawarcia małżeństwa. W doktrynie przyjęto, że mógł wystąpić zarówno przed, jak i w trakcie ceremonii zaślubin. Zob. *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego: z uwzględnieniem przepisów przechodnich i ustaw zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu; odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austriackiej, obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz Komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego*, t. 2, cz. 2: XIX K.K., oprac. W. Makowski, Warszawa 1921, s. 406–407; W.M. Borowski, *op. cit.*, s. 410–411; W. Makowski, *op. cit.*, s. 356–357.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

nie w ceremonii zaślubin lub sporządzenie aktu ślubu, przy czym fakt zawarcia małżeństwa w związku z przymusem będącym środkiem do jego zawarcia musiał być obiektywnie stwierdzony²⁵. Dla odpowiedzialności karnej uczestników koniecznych, tj. duchownych lub urzędników dokonujących obrzędu zaślubin, wystarczyło działanie z zamiarem ewentualnym. Ściganie, podobnie jak w austriackiej ustawie karnej, następowało z urzędu. Dokonanie tego przestępstwa następowało z chwilą zawarcia małżeństwa, a zatem skonsumowanie małżeństwa nie miało znaczenia dla odpowiedzialności karnej z art. 408 k.k.r.²⁶

Przestępstwo z art. 409 k.k.r. polegało na świadomym i umyślnym wstąpieniu w związek małżeński z osobą, która nie rozumiała istoty i znaczenia dokonywanego przez nią czynu lub – z uwagi na upośledzenie umysłowe, brak przytomności bądź niedorozwój umysłowy powstały wskutek wady fizycznej (cielesnej) lub choroby – nie mogła kierować swymi czynami przy ceremonii zaślubin. Małżonek winny zawarcia małżeństwa obarczonego nieważnością podlegał karze od roku do 6 lat pozbawienia wolności. Istotnym warunkiem odpowiedzialności karnej sprawcy było z jednej strony dokonanie aktu zaślubin zgodnie z przepisami prawa małżeńskiego obowiązującego na danym terytorium, a z drugiej wyzyskanie stanu niepoczytalności jako środka zawarcia małżeństwa bez zgody drugiej strony²⁷. Niepoczytalność nupturienta mogła być stała lub przemijająca. W tym drugim przypadku znamiona przestępstwa z art. 409 k.k.r. nie zostały wypełnione, jeśli współmałżonek w normalnym stanie psychicznym i przy pełnej swobodzie składania oświadczeń woli zgodził się na zawarcie małżeństwa, ponieważ pomiędzy objawami jego choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego czy nieprzytomności, które uniemożliwiały mu kierowanie swoim postępowaniem lub wpływały na rozumienie natury i znaczenia tego, co czyni, musiał istnieć bezpośredni związek przyczynowy z faktem zawarcia małżeństwa. Sąd orzekają-

²⁵ Zob. *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 404–405. Związek małżeński musiał zostać zawarty zgodnie z obowiązującym nupturientów prawem małżeńskim, a więc odpowiadać formalnym wymogom istotnym dla ważności małżeństwa. Należy zaznaczyć, że zapoznanie się z prawem małżeńskim obowiązującym na terytorium środkowej i wschodniej Polski wymagało poznania zarówno przepisów prawa cywilnego, jak i przepisów wyznań religijnych uznanych przez państwo, które dotyczyły spraw małżeńskich. Na obszarze byłego zaboru rosyjskiego obowiązywała forma wyznaniowa małżeństwa. Ustawodawca uznał przepisy poszczególnych wyznań odnoszące się do zawarcia i rozwiązania małżeństwa jako przepisy państwowe. Powyższe wiązało się z niemożliwością orzeczenia przez sąd powszechny nieważności małżeństwa wyznaniowego zawartego z naruszeniem przepisów prawa cywilnego. Więcej na ten temat: J. Gwiazdomorski, *Skuteczność orzeczeń sądów duchownych b. Król. Kongr. w sprawach małżeńskich wobec prawa państwowego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1932, nr 1, s. 4–23; M. Allerhand, *Jurydykacja władz wyznaniowych w sprawach małżeńskich*, „Czasopismo Sędziowskie” 1937, nr 3, s. 113–123, nr 4, s. 176–182; H. Świątkowski, *Niektóre aspekty prawne stosunku państwa do wyznań w Polsce przedwrześniowej*, „Państwo i Prawo” 1959, z. 1, s. 24–43; H. Konic, *op. cit.*, s. 54–198; J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 100–132; eadem, *Przyczyny i skutki legalnej bigamii...*, s. 111–121.

²⁶ Zdaniem W. Makowskiego inicjatywa i warunki ścigania przestępstw z art. 408–410 k.k.r. były takie same, jak w Kodeksie karnym niemieckim, choć ustawodawca wyraźnie ich nie wymienił. W domyśle zatem pozostawała konieczność uprzedniego rozwiązania nieważnego małżeństwa i rozpoczęcie ścigania sprawcy lub sprawców tych przestępstw na wniosek pokrzywdzonego małżonka (zob. W. Makowski, *op. cit.*, s. 360–361; *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 413). Czynności poprzedzające zawarcie małżeństwa wiązały się z przygotowaniem do popełnienia przestępstwa, a samo uczestniczenie w ceremonii zaślubin – z jego usiłowaniem. Rosyjski Kodeks karny, podobnie jak niemiecki i austriacki, nie przewidywał karalności tych form stadialnych przestępstwa z art. 408–410 k.k.r. Zob. *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 408; W.M. Borowski, *op. cit.*, s. 417.

²⁷ *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 408–409. Por. W.M. Borowski, *op. cit.*, s. 414–416.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

cy w toku procesu karnego każdorazowo musiał ustalić, czy w danej sprawie zaistniał ten bezpośredni związek przyczynowo skutkowy²⁸.

W art. 410 k.k.r. ustawodawca penalizował doprowadzenie do zawarcia małżeństwa poprzez celowe wprowadzenie narzeczonej lub narzeczonego w błąd co do swojej osoby lub przez ukrycie okoliczności czyniącej związek nieważnym z przyczyn materialnych²⁹. Błąd co do tożsamości osoby, a więc zawarcie małżeństwa nie z tą osobą, co do której wyrażono zgodę, powodował nieważność małżeństwa na gruncie prawa cywilnego, a ponadto pociągał do odpowiedzialności karnej w wymiarze od roku do 6 lat pozbawienia wolności. Wprowadzenie w błąd polegające na obiektywnie nieprawdziwym przedstawieniu okoliczności mających istotne znaczenie dla ważności małżeństwa musiało odnosić się do przeszłości lub terażniejszości i być w związku przyczynowym z faktem zawarcia małżeństwa. Zapewnienia na przyszłość oraz błąd co do cech psychicznych, np. wykształcenia, pracy zawodowej, stanowiska, czy też koligacji nie wywoływały sankcji karnej³⁰. Przedmiot przestępstwa był taki sam, jak w art. 408 k.k.r., przy czym wola zawierającego małżeństwo została wyłączona przez podstęp polegający na okłamaniu drugiej strony albo zatajeniu przed nią prawdy mającej wpływ na ważność małżeństwa. Podmiotem przestępstwa, podobnie jak w art. 409 k.k.r., był małżonek winny zawarcia nieważnego małżeństwa. Odpowiedzialność karną warunkowało umyślne użycie podstępu jako środka prowadzącego do dokonania aktu ślubu³¹.

Warto zwrócić uwagę na art. 420 ust. 3 k.k.r., który w swej treści odpowiadał znamionom przestępstwa z art. 508 a.u.k. W ustawodawstwie rosyjskim zmuszenie małoletniego za pomocą nadużycia władzy rodzicielskiej lub opiekuńczej podlegało znacznie łagodniejszej sankcji karnej niż przestępstwa z art. 408–410 k.k.r. Wymiar kary wynosił do jednego roku pozbawienia wolności³².

²⁸ W.M. Borowski, *op. cit.*, s. 416–417. Nieprzytomność wywołana odurzeniem alkoholowym lub narkotykowym wyłączała karalność z art. 409 k.k.r., o ile nie wynikała ona z podstępnego działania, którego celem było doprowadzenie do stanu nieprzytomności, a następnie – wbrew woli i możliwości przeciwstawienia się pokrzywdzonego – zawarcie z nim małżeństwa.

²⁹ Art. 410 k.k.r. stanowił odpowiednik § 170 k.k.n., stąd przez okoliczności czyniące związek nieważnym należało rozumieć przeszkody małżeńskie wynikające z osobowego prawa małżeńskiego. Przeszkody małżeńskie musiały istnieć przed zawarciem małżeństwa i stanowić przesłankę jego niedopuszczalności. Zob. art. 8–9, 11–13, 14, 22–40 oraz 51 prawa o małżeństwie z 1836 r. (Dziennik Praw Królestwa Polskiego 1836, t. 18, nr 64–65) oraz dodatkowo art. 62, 64 i 85 Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego, t. 10, cz. 1. Por. orzeczenie SN z dnia 17 stycznia 1933 r., III. 1. Rw. 2575/32, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1933, poz. 28; orzeczenie SN z dnia 31 maja 1933 r., C. II. Rw. 1150/33, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1934, poz. 79. Więcej na ten temat: A. Stawecka-Firlej, *op. cit.*, s. 85–86; A. Piegzik, *op. cit.*, s. 28–36; D. Wiśniewska-Józwiak, *Unieważnienie małżeństwa i jego skutki majątkowe w świetle prawa o małżeństwie z 1836 r.*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2011, vol. 14, s. 135; R. Longchamp de Bériet, *op. cit.*, s. 12–13, 26–27.

³⁰ W.M. Borowski, *op. cit.*, s. 418–422. Omyłka musiała być wywołana przez działanie drugiej strony w formie zapewnień, fałszywych oświadczeń ustnych lub pisemnych, przedstawianie sfałszowanych dowodów lub ukrywanie przeszkód skutkujących unieważnieniem małżeństwa. Ponadto w przypadku, gdy jedna strona sama siebie wprowadziła w błąd co do drugiej strony, konsekwencje karne rodziło milczenie tej drugiej strony utwierdzające w pomyłce tę pierwszą stronę.

³¹ Odpowiedzialność osób trzecich uczestniczących w zawarciu nieważnego małżeństwa opierała się na postanowieniach szczególnych art. 413 k.k.r.

³² Zob. *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 423–425; W.M. Borowski, *op. cit.*, s. 412–414.

PODSUMOWANIE

Przestępstwa polegające na wyłudzeniu czy też spowodowaniu nieważnego małżeństwa wiązały się ze zlekceważeniem przepisów państwowych dotyczących zawarcia związku małżeńskiego. Sprawca każdorazowo miał świadomość istnienia przeszkody małżeńskiej lub innych przesłanek skutkujących możliwością wzruszenia ważności małżeństwa, a mimo to poprzez swoje działanie lub zaniechanie doprowadził do jego zawarcia. W województwach zachodnich podmiotem odpowiedzialności karnej był współmałżonek winny tylko uprzedniego unieważnienia małżeństwa. W województwach południowych odpowiedzialność karna za wyłudzenie nieważnego małżeństwa została rozszerzona na oboje współmałżonków oraz rodziców przymuszających do zawarcia małżeństwa, przy czym zarówno w prawie karnym niemieckim, jak i w prawie austriackim wymiar kary przewidziany za tego typu przestępne zachowania wynosił nie mniej 3 miesiące pozbawienia wolności. O umniejszeniu problemu zawierania ustawowo nieważnych małżeństw, oprócz wymiaru sankcji karnej, świadczyła również klasyfikacja tych przestępstw jako występków przeciw stanowi cywilnemu czy obyczajności publicznej. Jedynie w ustawodawstwie rosyjskim zachowania sprowadzające nieważność małżeństwa były traktowane jako przestępstwa przeciw prawom familijnym. Rosyjski Kodeks karny był najmłodszym i najbardziej nowoczesnym kodeksem karnym, tworzonym w duchu najnowszych prądów europejskich. Powyższe wiązało się z rozszerzeniem typów przestępnych zachowań o takie, których nie znało ustawodawstwo karne innych dzielnic, a także ze znacznym zwiększeniem wymiaru kary wobec sprawców tych przestępstw oraz z uznaniem odpowiedzialności karnej nie tylko winnych małżonków i rodziców, ale i np. świadków, członków rodziny, opiekunów prawnych, urzędników państwowych sporządzających akt ślubu czy duchownych udzielających ślubu nupturientom.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Allerhand M., *Jurysdykcja władz wyznaniowych w sprawach małżeńskich*, „Czasopismo Sędziowskie” 1937, nr 3–4.
- Allerhand M., *Prawo małżeńskie obowiązujące na Spiszu i Orawie*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1926, nr 10–12.
- Biskupski S., *Prawo małżeńskie Kościoła Rzymskokatolickiego*, Warszawa 1956.
- Borowski W.M., *Zasady prawa karnego. Część specjalna. Przestępstwa przeciwko religii, państwu, władzy państwowej i porządkowi publiczno-społecznemu*, t. 2, Warszawa 1923.
- Czajkowski S., *Moc obowiązywania przepisów karnych przedkodeksowych*, „Głos Sądownictwa” 1936, nr 6.
- Czałczyński K., *Wyłudzenie nieważnego małżeństwa*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1932, nr 42.
- Dworas-Kulik J., *Prawne regulacje dotyczące bigamii w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 2019.
- Dworas-Kulik J., *Przyczyny i skutki legalnej bigamii w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] *Pogranicza w historii prawa i myśli polityczno-prawnej*, red. D. Szpoper, P. Dąbrowski, Gdańsk–Olsztyn 2017.
- Dworas-Kulik J., *Spowodowanie nieważności małżeństwa w polskim ustawodawstwie karnym okresu międzywojennego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2020, nr 49, DOI: <https://doi.org/10.31648/sp.5849>.
- Dworas-Kulik J., Moriak-Prototopowa K., *Projekt Lutostańskiego a bolszewickie regulacje prawa małżeńskiego okresu międzywojennego*, „Kościół i Prawo” 2020, nr 1, DOI: <https://doi.org/10.18290/kip2091-12>.
- Fieriech X., *Kilka uwag w sprawie obecnych zadań ustawodawstwa polskiego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, nr 5.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- Fijałek J., *Tekst kanonów o małżeństwie w nowym kodeksie prawa kanonicznego w przekładzie polskim*, „Polonia Sacra” 1918, nr 2.
- Glaser S., *Prejudycjalność wyroków karnych*, „Polski Proces Cywilny” 1934, nr 12.
- Gromnicki T., *Nowy Kodeks Prawa Kanonicznego o małżeństwie w zestawieniu z prawem dotychczasowym*, „Polonia Sacra” 1918, nr 2.
- Gwiazdomorski J., *Osobowe prawo małżeńskie obowiązujące w b. dzielnicy austriackiej*, Poznań 1932.
- Gwiazdomorski J., *Skuteczność orzeczeń sądów duchownych b. Król. Kongr. w sprawach małżeńskich wobec prawa państwowego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1932, nr 1.
- Homola-Skąpska I., *Wspomnienia Fryderyka Zolla (1865–1948)*, Kraków 2000.
- Jaglarz J., *Problem kodyfikacji prawa małżeńskiego w Polsce*, Poznań 1934.
- Jamontt J., *Podstawowe zasady prawa karnego obowiązujące w b. zaborze rosyjskim*, t. 1: *Część ogólna*, Warszawa 1929.
- Kodeks karny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej z uwzględnieniem najnowszego ustawodawstwa i orzecznictwa Sądu Najwyższego*, red. R.A. Leżański, J. Kałużniacki, Warszawa–Poznań 1925.
- Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego: z uwzględnieniem przepisów przechodnich i ustaw zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu; odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austriackiej, obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz Komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego*, t. 2, cz. 2: XIX K.K., oprac. W. Makowski, Warszawa 1921.
- Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r., z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po roku 1918 wraz z ustawą wprowadzającą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego (Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 r.)*, [w:] *Ustawy byłej Dzielnic Pruskiej*, t. 1, Poznań 1920.
- Kodeks karny z 1903 r. (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 1 maja 1921*, Warszawa 1922.
- Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego*, t. 3, z. 2, Warszawa 1926.
- Konic H., *Prawo małżeńskie obowiązujące w b. Królestwie Kongresowym*, Warszawa 1924.
- Koredczuk J., *Zaborcze kodyfikacje prawa karnego materialnego w Polsce w okresie przejściowym w latach 1918–1932*, [w:] *Okresy przejściowe – ustroj i prawo*, red. J. Przygodzki, Wrocław 2019.
- Lityński A., *Wydział Karny Komisji Kodyfikacyjnej II Rzeczypospolitej. Dzieje prac nad częścią ogólną kodeksu karnego*, Katowice 1991.
- Longchamp de Bérier R., *Zawarcie i rozwiązanie małżeństwa według prawa cywilnego, obowiązującego w Polsce*, Lublin 1928.
- Makarewicz J., *Projekt rządowy o zakresie działania kodeksów karnych obowiązujących w Polsce*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1919, nr 44.
- Makowski W., *Prawo karne. O przestępstwach w szczególności. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego, obowiązującego w Polsce*, Kraków 1924.
- Mogilnicki A., *Prawo karne w pierwszym dziesięcioleciu odrodzonego Państwa Polskiego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1928, nr 46.
- Mogilnicki A., Rappaport E.S., *Tezy z orzeczeń Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej od 1 września 1917 r. do 17 marca 1921 r., stanowiących wykładnię ustaw karnych tymczasowo obowiązujących na ziemiach b. zaboru rosyjskiego*, t. 1, Warszawa 1921.
- Papierkowski Z., *Sąd karny a kwestia nieważności małżeństwa*, „Czasopismo Sędziowskie” 1936, nr 3.
- Piegiż A., *Przeszkody małżeńskie w ustawodawstwie dzielnicowym II RP*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016, nr 1.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, t. 3: *Okres międzywojenny*, Kraków 2001.
- Przeworski J., *O przyszłym prawie małżeńskim w Polsce*, „Palestra” 1926, nr 12.
- Przybyłowski K., *Znaczenie prawa obowiązującego w miejscu zawarcia małżeństwa przy ocenie materialnych wymogów jego ważności*, „Czasopismo Sędziowskie” 1932, nr 3–4.
- Rappaport E.S., *Nowela karna z dn. 9 grudnia 1918, jej braki i skutki*, „Kwartalnik Prawa Cywilnego i Karnego” 1918, nr 1–4.
- Rappaport E.S., *Prawo karne międzydzielnicowe*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1922, nr 2.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Rappaport E.S., *Zagadnienie kodyfikacji prawa karnego w Polsce*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1920, nr 45.

Stawecka-Firlej A., *Mażeńskie prawo osobowe ustawodawstw porzbiorowych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dwudziestolecu międzywojennym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2013, nr 2.

Świątkowski H., *Niektóre aspekty prawne stosunku państwa do wyznań w Polsce przedwrześniowej*, „Państwo i Prawo” 1959, z. 1.

Tobis A., *Główne przestępstwa przeciwko rodzinie*, Poznań 1980.

Ustawa karna z dnia 27 maja 1852 r. I. 117 dpp.: z uwzględnieniem wszelkich zmieniających ją ustaw austriackich i polskich wraz z najważniejszymi ustawami dodatkowymi, red. J.W. Willaume, popr. i uzup. M. Bodyński, Lwów 1929.

Wiśniewska-Jóźwiak D., *Unieważnienie małżeństwa i jego skutki majątkowe w świetle prawa o małżeństwie z 1836 r.*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2011, vol. 14.

Witkowski W., *Prawo karne na ziemiach polskich w dobie zaborów i w pierwszych latach II RP (1795–1932)*, [w:] *System Prawa Karnego*, t. 2: *Źródła prawa karnego*, red. T. Bojarski, Warszawa 2011.

AKTY PRAWNE

Dekret w przedmiocie niektórych zmian w Kodeksie Karnym i Ustawie Postępowania Karnego (Dz.Pr. 1918, nr 20, poz. 57).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 września 1922 r. w przedmiocie organizacji sądownictwa na Spiszu i Orawie i rozciągnięcia na ten obszar mocy obowiązującej niektórych ustaw i rozporządzeń (Dz.U. 1922, nr 90, poz. 833).

ORZECZNICTWO

Orzeczenie Najwyższego Trybunału Administracyjnego z dnia 23 listopada 1925 r., Rej. 1547/23, [w:] *Jury-sprudencja Najwyższego Trybunału Administracyjnego. Przewłaszczenie majątków instrukcyjnych*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1926, nr 26.

Orzeczenie SN z dnia 20 stycznia 1925 r., Rw. 1939/24, „Przegląd Prawa i Administracji” 1925, nr 50, poz. 310.

Orzeczenie SN z dnia 12 stycznia 1927 r., Rw. 24/27, „Przegląd Prawa i Administracji” 1927, nr 52, poz. 99.

Orzeczenie SN z dnia 21 lutego 1928 r., Rw. 2436/27, „Przegląd Prawa i Administracji” 1928, nr 53, poz. 210.

Orzeczenie SN z dnia 23 września 1931 r., III 1 RW 1485/31, „Przegląd Prawa i Administracji” 1932, nr 57, poz. 3.

Orzeczenie SN z dnia 17 stycznia 1933 r., III. 1. Rw. 2575/32, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1933, poz. 28.

Orzeczenie SN z dnia 31 maja 1933 r., C. II. Rw. 1150/33, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1934, poz. 79.

Wyrok Izby Karnej SN z dnia 25 lutego 1922 r., 204/21, OSP 1922, nr 356.

Wyrok Izby Karnej SN z dnia 17 stycznia 1923 r., 358/22, OSP II 1923, nr 360.